

»Det en arbejdsmand kan fortælle kan godt være af værdi!«

Af Karsten Biering



Tidligere teglmester Jørgen Jonasson graver efter resterne af »e traj« – den hestetrukne æltemølle (jf. fig. 3) – ved det nedlagte Hans Petersens Teglværk, Iller Strand (jf. fig. 2, nr. 1). På dette teglværk foregik alt arbejde med heste- og håndkraft, og her voksede Jørgen Jonasson op. (Foto: Karsten Biering 1981)

Første gang, jeg mødte Jørgen Jonasson, var en grå og klam januardag i 1981. Jeg sad i dagligstuen i parcelhuset i Egersund og drak kaffe, mens jeg prøvede på at fortælle Jørgen og hans kone Lise lidt om Teglværksprojektet og om det interview- og øvrige indsamlingsarbejde, som i det mindste skulle resultere i et lokalspil, i en udstilling og i noget undervisningsmateriale. Jørgen Jonasson mindes denne situation:

»Jeg hørte om teglværksprojektet en dag i 1980, da Jørgen D. Matthiesen (formand for den lokale SiD-afdeling) ringede til mig og spurgte, om der måtte komme nogle folk fra universitetet i København og høre om, hvordan det var at være teglværksarbejder i gamle dage. Jeg sagde da ja og havde så besøg af dem og fortalte, hvad jeg mente var af interesse.

Karsten Biering fortalte mig så om den indsamling af oplysninger, der skulle ske og om det egns spil, der skulle laves. Jeg tænkte mit... men sagde det ikke højt, for vi er da høflige folk, selv om vi er jævne folk. Men hvordan skulle sådanne folk, der kom udefra og endda fra universitetet og København kunne have noget som helst begreb om teglværksarbejde? Skulle de virkelig kunne samle stof om vores arbejde og liv, så man kunne lave et egns spil, der lignede? Nej... det troede jeg ikke på.

Men jeg blev klogere og opdagede, at det er nu godt at have en uddannelse... de kan langt mere, end vi andre med 7 års skolegang. De kan f.eks. sætte sig ind i noget helt fremmed i en fart og få noget ud af det. Der kom også flere lokale med, end jeg havde drømt om.

Vi var meget forbavsede, Lise og jeg. Vi havde aldrig troet, at nogen kunne interessere sig for sådan noget som teglværksarbejde. Nu blev vi interviewet til båndoptager, gamle billeder blev lånt til kopiering, og der blev samlet ting ind til en udstilling på Sønderborg Slot.

Jeg kom i gang med mange ting, jeg har tid som pensionist. Med udstillingen måtte vi ordentligt i gang, da de (Museet på Sønderborg Slot) manglede mange af de gamle redskaber. Strygebordet kunne ikke skaffes, så her lavede jeg en tegning, og så lavede de bordet – men det blev alt for pænt, fordi en snedker lavede det. Det havde vi ikke på teglværket. Da vi havde gnedet strygebordet over med vådt ler, lignede det nu godt nok. Så viste jeg, hvordan man strøg sten (jf. fig.3), og så kunne de på museet forklare det til de mange skolebørn, der kom der, så kommer de til at vide lidt om det hårde slid førhen.

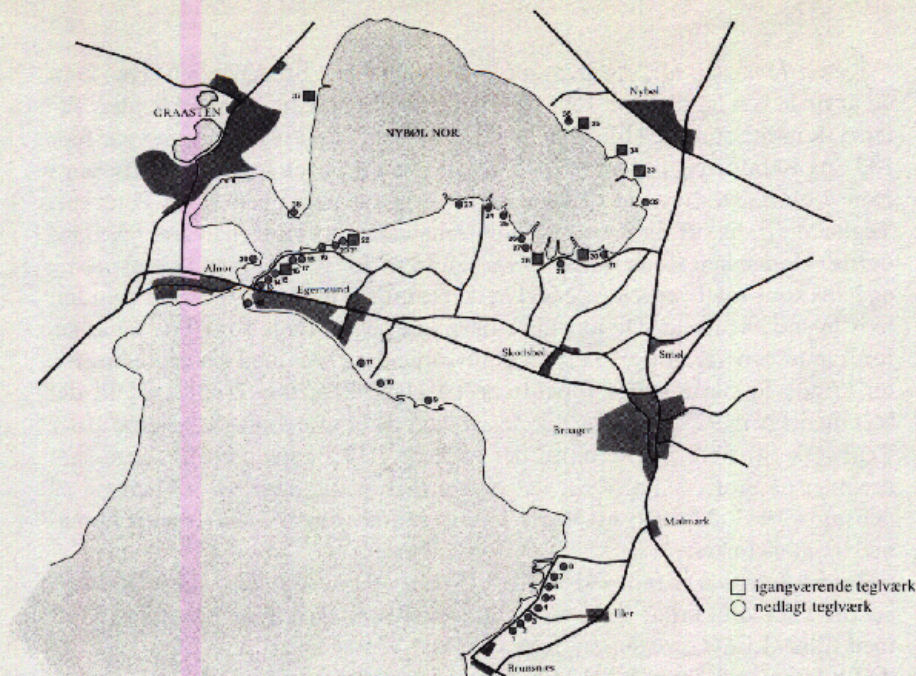
Jo, der kom en masse ud af det... udstillinger, teglværksspillet, foredrag, radioudsendelse og meget andet. Det havde jeg aldrig troet, og jeg havde aldrig forestillet mig, at ens arbejde var noget, at andre interesserede sig for. *Men arbejde er jo ikke blot noget i lønningsposen, det er jo langt mere...* Vores liv er jo faktisk af lige så stor betydning som de fine og de kloges. Vi skaber også noget med vort arbejde. Det har jeg aldrig tænkt på før, og sådan har mange af os arbejdsfolk det vist nok.¹

Det er ikke helt nogen tilfældighed, at Jørgen Jonasson blev en af vores mest kyndige specialister inden for feltet teglværkshistorie, og det gælder lige så vel udviklingen i produktionsprocesser og arbejdspladsforhold som fagforeningsaktiviteter og øvrige sociale og kulturelle fænomener og vilkår i teglværksmiljøet.

Ved at fortælle erindringer om sit eget liv og arbejde, om sine forældres og bedsteforældres, rækker Jørgen Jonassons hukommelse faktisk tilbage til o. 1860.

Jørgen Jonassons morfar, Jørgen Ludvig (Jørgen Jonasson er opkaldt efter ham og bærer også det andet fornavn) Hansen, er nemlig født 1851 på Rendbjerg Teglværk (jf. fig.2, nr.10). Han arbejdede som ung ved landbruget og blev senere teglværksarbejder på Rendbjerg. Jørgen Ludvig Hansen blev gift med Anna Sofie Batram, født i Øster Sottrup på Sundved, og de fik sammen 8 børn. Efter mange år på Rendbjerg Teglværk flyttede de til Iller Teglværk (jf. fig.2, nr.7). Mormoderen døde i 1929 og morfaderen i 1937.

Jørgen Jonassons farfar, Andreas, er født 1850 i Blekinge. Han udvandrede i 1870 og fik arbejde på Matzens Teglværk ved Iller Strand (jf. fig.2, nr.4). I 1876 blev han gift med Anna Dorteia Asmussen fra Skelde, Broager sogn, og de fik sammen 6 børn. Farmoderen døde i 1913 og farfaderen i 1937.



Alle kendte teglværket på Broagerland og ved Nybøl Nor 1880-1980

1. Teglværket Hans Petersen, nedrevet 1937
2. Teglværket Heide (senere Mayland), nedrevet 1913
3. Jessens Teglværk, nedrevet 1909
4. N.A.Matzens Teglværk, nedrevet ca. 1918
5. Teglværket Hansen, nedrevet ca. 1913
6. Jomfru Petersens Teglværk, nedrevet ca. 1913
7. Knutzens Teglværk, fra 1913 kaldet Iller Teglværk, nedrevet 1938
8. Cathrinesminde, nedlagt, bygningerne består
9. Egeskov Teglværk, nedrevet 1928
10. Rendbjerg Teglværk, nedrevet 1928
11. Minde Teglværk, nedrevet 1979
12. Prinzenhof Teglværk, nedlagt 1917
13. Bjerg-Teglværket, nedlagt 1932
14. Schlaikier Teglværk, nedlagt 1932
15. Teglværket Brille, nedrevet 1922
16. Carl Matzens Teglværk, fortsat i drift
17. Gl.Schlaikier (Holm og Molzen), nedlagt 1916
18. Hølle Teglværk, nedrevet 1922
19. Willy Christensen, nedlagt ca. 1960
20. Holm og Molzen (Jan Mayn), nedlagt 1923
21. Island, samdrift Grønland
22. Grønland, fortsat i drift
23. Bøsbæk (Mayland), nedrevet 1910
24. Tornskov - Kuhlmann, nedrevet 1930
25. Tornskov - von Clausbruch, nedrevet 1909
26. Tornskov - Hüls og Christiansen, fortsat i drift, men kun som flisefabrik
27. Skodsbølmark, nedlagt 1983
28. R.Tychsens Teglværk, fortsat i drift
29. Tycho Tychsens Teglværk, nedlagt 1954
30. Hans A.Petersens Teglværk, fortsat i drift
31. Jacob Tychsen, nedlagt 1918-19
32. Heinrich Petersen, nedlagt 1918-19
33. Bachmanns Teglværk, fortsat i drift
34. Stoffers Teglværk (Iversen), fortsat i drift
35. Vesterled (Fr.Christensen), fortsat i drift
36. Chr. Andersen (Vandmølle), nedlagt 1914
37. Graasten Teglværk, fortsat i drift
38. Hohwü Teglværk, nedlagt 1915
39. Pelzerhof, senere teglværket Toft, nedlagt ca. 1960

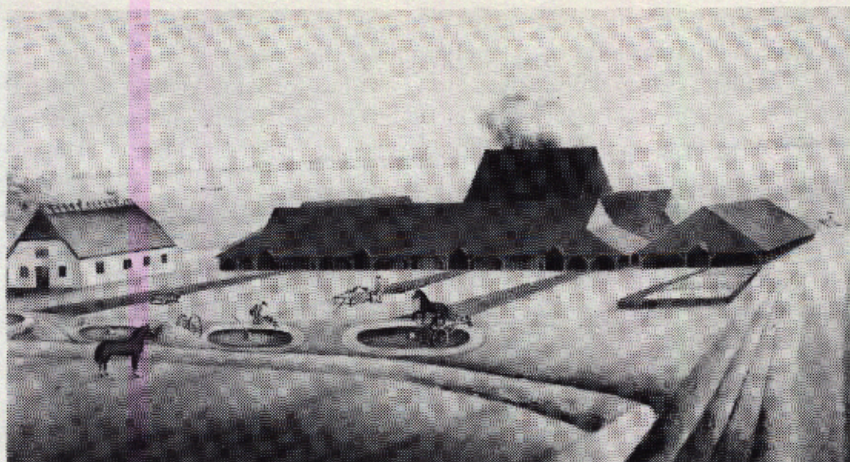
Jørgen Jonassons far, Andreas, er født 1880 i Iller, Broager sogn. Han kom ud at tjene ved landbruget som 10 årig og blev senere teglværksarbejder. Efter tysk militærtjeneste blev han gift i 1904 med Marie Hansen, der var født 1881 på Rendbjerg Teglværk (jf. fig.2, nr.10), Broager sogn, og de fik sammen 5 børn. De flyttede til Iller og fik begge arbejde ved Hans Petersens Teglværk (jf. fig.1 & fig.2, nr.1) i sommerhalvåret og i vinterhalvåret hos bønderne. Under hele 1.verdenskrig var Andreas Jonasson i tysk krigstjeneste, og hans kone måtte arbejde på teglværket sammen med alle de andre kvinder, hvis mænd var i krig. De to ældste børn kom ud at tjene som 9 og 10 årige, fordi moderen var ude af stand til at forsørge dem kun med sin egen løn. Efter krigen fortsatte begge forældrene på Hans Petersens Teglværk, til det blev nedlagt i 1925. Derefter fik de arbejde på et af naboteglværkerne, Iller Teglværk (jf. fig.2, nr.7), indtil det lukkede i 1938. Faderen fortsatte som brænder på Stoffers Teglværk ved Nybøl Nor (jf. fig.2, nr.34), til han gik på pension i 1947. Andreas og Marie Jonasson døde begge i 1967 – med få måneders mellemrum.

Jørgen Jonasson er født 1913 i Iller, Broager sogn, som den yngste af 5 søskende. Han kom ud at tjene ved landbruget som 14 årig og blev i 1935 gift med Elise (Lise) Christensen, født 1907 ved Vester Sottrup på Sundevad, og de fik sammen 1 barn. I 1937 fik Jørgen Jonasson arbejde på Iller Teglværk (jf. fig.2, nr.7), til det blev nedlagt i 1938. Herefter havde han lidt arbejde på Cathrinesminde Teglværk (jf. fig.2, nr.8), tjente som daglejer hos bønderne og kom på vejarbejde i 1940. I 1941 kom han til teglværket Grønland ved Egersund (jf. fig.2, nr.22), blev teglmester (arbejdsleder) for både Grønland og Island (jf. fig.2, nr.21) i 1950 og varetog denne funktion indtil 1972, da han holdt op af helbredsmæssige grunde. Efter arbejde på en maskinfabrik og på Vesterled Teglværk ved Nybøl Nor (jf. fig.2, nr.35) gik Jørgen Jonasson på efterløn i 1979 og på pension i 1980.

Da jeg mødte Jørgen Jonasson første gang i januar 1981, havde han ikke sat sine ben på et teglværk i 2 år, og hans bevidsthed var på dette tidspunkt bestemt ikke optaget af hverken teglværks- eller slægtshistorie. Der gik imidlertid ikke mange måneder, før han var i fuld gang med at opspore gamle arbejdsredskaber, kommentere arbejdspladsfotografier, tegne skitser af »ejtraj« – æltemøllen (jf. fig.3) – og fortælle erindringer fra arbejds-, forenings- og familielivet.

Hvad mon der var sket siden vores første besøg, hvor Jørgen Jonasson betragtede hele Teglværksprojektet med høflig skepsis?

Jeg tror, at Jørgen Jonasson i tiden efter er kommet til at tænke over sit eget arbejdsliv og arbejdspladsernes gradvise mekanisering og automatisering, på sin barndom og opvækst på et teglværk, der kun betjente sig af heste- og håndkraft og på forældrenes og bedsteforældrenes liv og arbejde på no-



Cathrinesminde Teglværk, ca. 1860. På dette oliemaleri af teglværket ses de fleste led i den traditionelle produktion af mursten, som var højt specialiseret manufaktur og krævede megen arbejdskraft. Leret fra lergraven bearbejdes i den hestetrukne æltemølle – »e traj«. Herfra køres leret i trillebør af »e åkritte« hen til strygebordet midt i billedet. Her laver formeren mursten, som lægges til tørre i lange rækker på jorden ned mod tørreladerne. Efter nogle dage trilles stenene herind, kanterne skæres af og de sættes »i vant« (så luften kan komme til på alle sider) til de er helt tørre. Herefter sættes de »i klamp« (på lager), til de skal brændes.

Senere brændes stenene i kammerovnen, hvis høje tag, man kan se række op over de lave tørrelader. Røgen driver ud mellem stenene i mønningen. De færdige mursten lastes i små joller eller pramme og sejles ud på Flensborg Fjord, hvor de omlastes i større skibe. Et skib ses her ligge for anker, ventende på sin last. – Jørgen Jonasson er vokset op på et af naboteglværkerne, Hans Petersens Teglværk (jf. fig.2, nr.1, som blev drevet som beskrevet oven for⁴. – Maleri i privateje.

genlunde samme produktions-, boligmæssige og øvrige sociale og økonomiske vilkår.

Hvis denne del af produktions-, kultur- og socialhistorien skulle fortælles og gives videre, skulle den indsamles *nu*! Det har mange af de gamle teglværksarbejdere sagt til mig, efterhånden som Teglværksprojektet blev kendt og anerkendt i lokalbefolkningen – og oftest med den skærpede formulering, at vi »skulle være begyndt mindst 10 år tidligere.« Dengang levede der f.eks. endnu folk, der i årene omkring 1900 var tilvandret fra tysktalende områder i det nuværende Polen, som dengang hørte til Det tyske Rige, ligesom Sønderjylland gjorde det indtil 1920. Og dengang levede der endnu mænd, der havde været med under 1.verdenskrig og kvinder, der havde måttet klare det hele alene imens, inklusive teglværksarbejdet. Og dengang havde der været folk, som kunne have fortalt om arbejdet på de gammeldags teglværker, der endnu havde kammerovn (jf. fig.3). Og dengang levede der endnu teglværksarbejdere, som havde været med til at stifte de første fagforeninger – DAF. Osv.

Sådan er nu engang vilkårene for meget af det folkloristiske og etnologiske arbejde: vi kommer altid for sent eller næsten for sent.

I tilfældet Teglværksprojektet kom vi nok lidt for sent. Men en del mangler blev i nogen grad opvejet af, at de enkelte fortælleres hukommelse på mange felter også rakte tilbage til forældrenes og bedsteforældrenes liv og arbejde og holdningerne til det.

En 86 årig, tidligere hjemmegående teglværksarbejderhustru, fortalte os i 1982 om sin nabokone, der døde som 100 årig en halv snes år tidligere: naboen havde arbejdet på teglværk hele sit arbejdsføre liv, og når hun blev spurgt om noget fra dengang, svarede hun altid: »Hold op, hold op! Æ vil itt' hør'e mer, for det var et slavearbejde!« Eller den gamle teglværksarbejder, der fortæller om dengang hans mor før 1.verdenskrig strejkede ene kvinde for at opnå ligeløn med mændene for samme arbejde. Og det lykkedes! Men de andre kvinder, der ikke turde stå sammen og strejke, måtte nøjes med den samme lave løn (ca. halvdelen) som hidtil. Eller når Jørgen Jonasson – nøgternt og alligevel personligt bevæget – fortæller os om, hvordan han oplevede sin mor som barn og ung: »hun var aldrig syg, for det havde hun ikke tid til. Og selv om hun var skidt en dag, så var det bare om at komme igang. Jeg har aldrig set min mor ligge i sengen – og aldrig set hende med hænderne i skødet!« Eller når en anden gammel teglværksarbejder fortæller om sin mor, der engang i hans barndom lå syg i flere uger med høj feber: »det var i forbindelse med en fødsel. Hun kom for tidligt op. Dengang forlangte de (arbejdsgiverne) jo, at hun skulle gå på arbejde dagen efter, at hun havde født.«⁵

Hvis vi sammenfatter fortællernes mange iagttagelser og erindringer om forældrenes og bedsteforældrenes fortællinger, kan vi godt få et skarpt billede af en række generelle leve- og arbejdsvilkår betydeligt længere tilbage i tiden, end fortælleren personligt har oplevet. Dette gælder i høj grad for teglværksarbejderkvinderne.

Denne viden blev også brugt til at forme mange situationer og dramatiske scener i Teglværksspillet »Til arbejdet – liv eller død!« (af dramatikeren Søren Chr.Hansen). I rådgivningsgruppen bag Teglværksspillet fungerede Jørgen Jonasson som en af de 10 konsulenter, og han har bl.a. trænet amatørskuespillerne i at få arbejdsprocesserne til at fremtræde korrekt og med anvendelse af de rigtige redskaber.

Baggrunden for Teglværksspillet – ja, for hele Teglværksprojektet – var følgende:

I foråret 1980 ville amatørscenen »Det lille Teater« i Gråsten i gang med forarbejderne til et lokalspil, der skulle opføres i sommeren 1982 som friluftsforestilling. Og jeg blev spurgt, om jeg kunne pege på noget folkloristisk fortællestof fra egnen som grundlag for en dramatisering. Det viste sig hurtigt, at arkiverne ikke havde noget materiale, der var vedkommende og engagerende nok til dette formål. I stedet blev vi enige om at tage udgangspunkt i den er-



Cathrinesminde Teglværk, luftfoto ca. 1950. Her ses den karakteristiske udformning af et ringovns-teglværk. I midten ligger – næsten skjult – den store ovale ringovn med paptag, ventiler til udluftning og den høje skorsten. Ovnene er omgivet af lange tørrelader med røde tegltage. Til venstre for ringovnen er ælteri og formeri. Til højre er der en arbejderbolig med 4 lejligheder og velholdte havestykker foran. Bag den ses den lange udskibningsbro med tipvognsspor helt ud til enden. (Museet på Sønderborg Slot)

hvervsgren, som i høj grad har præget egnen gennem flere hundrede år, nemlig teglindustrien ved Flensborg Fjord (jf. fig.2).⁶

Det blev til mere end 5 års arbejde med Teglværksprojektet, og mere end 300 lokale medarbejdere var aktive på mange forskellige felter. Resultaterne blev nået i et nært samarbejde med Museet på Sønderborg Slot og anskueliggjort gennem udstillinger, Teglværksspillet, radio-, video- og TV-programmer, pædagogisk materiale og diasserier til skolebrug og til folkeoplysning, artikler og bøger, hvor flere endnu er under udarbejdelse.

Da Teglværksprojektet i efteråret 1980 så småt begyndte at tage form som arbejds- og idéskitse, blev det hurtigt klart, at en stor del af den grundlæggende viden måtte fremskaffes direkte i miljøet i form af *erindringer*.

På forhånd var der ikke skrevet ret meget om teglproduktion og teglværks-historie – hverken i Danmark generelt eller omkring Flensborg Fjord specielt, og hvad der forelå af publikationer (jf.6) indeholdt kun i ringe omfang oplysninger om de daglige levevilkår og adfærdsmønstre, dvs. social- og kulturhistorien.

Med Teglværksprojektets afgrænsning til perioden ca. 1880-1940 – som efterhånden blev udstrakt til ca. 1980 – var det indlysende, at en væsentlig del af kildematerialet måtte opsøges i selve teglværksmiljøet.

Det gjaldt om at finde fortællere, som ville give udsagn og om at opspore materielle vidnesbyrd om tidligere tiders produktionshistorie, om arbejds-, hjemme- og foreningslivet og om hele den lokalsamfundskultur, som teglværksmiljøet udgør en del af.

Indsamling af teglprodukter, arbejdsredskaber, privatfotos og privatarkiver og erindringer skulle gå hånd i hånd med opsøgende fotografering af bygninger og boliger, personer og landskaber. De mundtlige fortællinger om tidligere tiders liv og arbejde måtte blive det væsentligste fundament for hele Teglværksprojektet og det naturlige uddybende bindeled mellem de forskellige produkter, redskaber, arkivalier og fotos.

Institut for Folkemindevidenskab kom tidligt ind i billedet som samarbejdspartner til at fremskaffe erindringsmaterialet i form af opsøgende interviews.

Jørgen D. Matthiesen, formand for SiD-afdelingen i Gråsten og selv tidligere teglværksarbejder på Graasten Teglværk (jf. fig. 2, nr. 37) og Alfa Hansen, der var gift med nu afdøde direktør Peter Hansen, Graasten Teglværk, påtog sig i fællesskab at udarbejde en navneliste over en del ældre teglværksarbejdere, som de regnede med kunne og ville fortælle om deres liv og arbejde. Med Alfa Hansen ved hånden blev jeg på en kort besøgsrunde i januar 1981 præsenteret for nogle få af fortællerne, og erindringsindsamlingen var hermed begyndt.

For mig var det den bedst mulige introduktion til et nyt miljø, netop fordi den skete gennem kendte og respekterede fagfolk i lokalsamfundet. Selv havde jeg to handicaps: jeg kom udefra (både som københavner og akademiker), og jeg havde af de nævnte gode grunde på forhånd et temmeligt spinkelt kendskab til teglproduktionen og dens udvikling i detaljer.

Det var altså mig, der skulle lære noget (også med hensyn til at forstå det lokale folkesprog), og det viste sig at være et godt udgangspunkt. Fortællerne var således specialisterne, som hver især kunne bidrage med værdifulde brikker til et mere samlet billede.

Det hele udviklede sig efterhånden til, at nogle af vores i alt mere end 40 fortællere også selv blev indsamlere, forskere og formidlere af deres egen og af hele teglværksmiljøets historie.

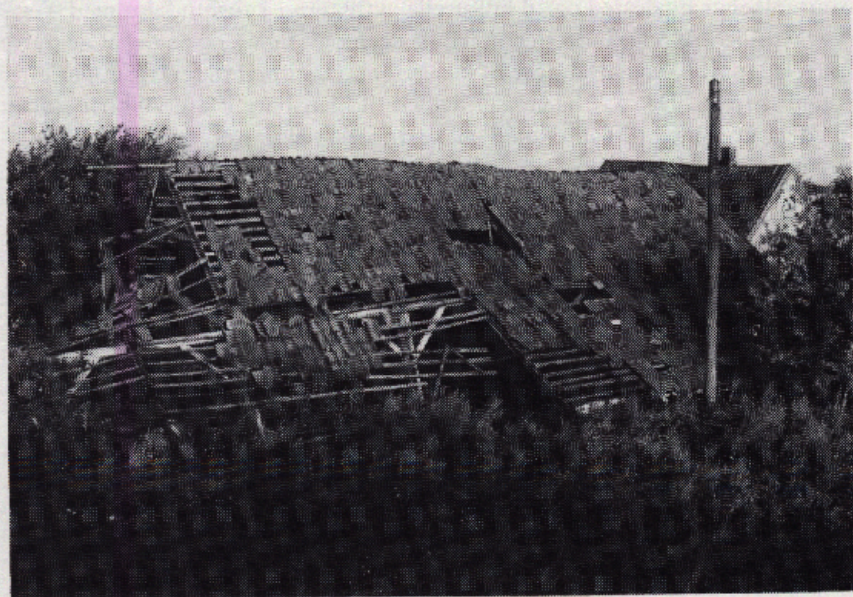
Jørgen Jonasson er en af disse fortællere, der med sin meget omfattende viden og dybe engagement i at give den videre har arbejdet inden for næsten alle af Teglværksprojektets »delprojekter«. Ud over sit virke som konsulent for Teglværksspillet har han gennem årene stillet sin viden til rådighed for 2 udstillinger, medvirket som fortæller i flere radioprogrammer, i 4 TV- og 3 videoprogrammer og desuden været hyppig foredragsholder ved lokalhisto-

riske arrangementer og undervist folkeskolcelever. Desuden har han gennemgået manuskripterne til Teglværksprojektets publikationer som teknisk-faglig konsulent. Første gang Jørgen Jonasson optrådte som foredragsholder var på SiD-skolen i Svendborg 1982. Herom fortæller han følgende:

»Arne (Aabenhus) fortalte om projektet, og jeg fortalte om at være teglværksarbejder. Det var første gang i mit liv, jeg holdt tale. Siden har jeg prøvet det nogle gange. Det er ikke så svært, hvis man bare siger tingene, som de var, og fortæller om alt det, man selv synes er værd at vide noget om.«⁷

Den seneste gang, jeg mødte Jørgen Jonasson, var for et par dage siden til en reception på det nedlagte Cathrinesminde Teglværk ved Iller Strand. Her var han beskæftiget en kort periode i slutningen af 1930'erne. Efter nedlæggelsen i 1968 blev alle bygningerne stående (jf. fig.4), og de forfaldt langsomt, men sikkert. Da vi skulle finde en opførelsesplads til Teglværksspillet, blev det naturligt Cathrinesminde (jf. fig.6). Og det blev den ideelle ramme i de 3 somre - 1982-84 - hvor spillet blev opført for ca. 10.000, fortrinsvis lokale, tilskuere. Herefter forfaldt bygningerne meget hurtigt, og de største ødelæggelser skete med efterårsstormen 1986 (jf. fig.5).

Bygningerne og arealerne omkring blev herefter købt af de 3 kommuner,



Tørrelade ved Cathrinesminde teglværk i stærkt forfald. Teglværket blev grundlagt 1732 og nedlagt 1968, da der ikke var kapital nok til de nødvendige store investeringer i bl.a. den moderne tunnelovn, der var indført på mange af egnens teglværker fra slutningen af 1950-erne. (Foto: Karsten Biering 1986)

hvor egnens teglværker findes. Der blev skabt en selvejende institution og dannet en støtteforening, som dels skal skaffe de nødvendige midler til en omfattende restaurering og dels skal tilrettelægge rammerne for fornyede aktiviteter på det gamle teglværk.

Det er tanken at indrette et teglværksmuseum⁸ på Cathrinesminde. Det er trods alt det bedst bevarede af de mange nedlagte teglværker omkring Flensborg Fjord, og her findes landets største koncentration af teglværker. Omkring år 1900 eksisterede der ca. 40 teglværker alene på Broagerland og omkring Nybøl Nor (jf. fig.2), ligesom der på sydsiden af Flensborg Fjord lå mange teglværker. I dag er der inden for et område på ca. 12 km² stadigvæk 8 teglværker igang, og de producerer ca. 25% af det samlede danske forbrug af mursten og har desuden en betydelig eksport til det tyske marked. Det er derfor både historisk og aktuelt en væsentlig industrigren, som her vil blive belyst. Herudover er det hensigten at etablere et sønderjysk industrimuseum på Cathrinesminde. Det skal belyse vigtige sider af erhvervs- og samfundsudviklingen i området – også de virksomheder, som er afledt af teglværksindustrien, f.eks. maskinfabrikkerne på egnen, småskibsfarten i Egersund og tørvegravningen.

En del af arealerne og bygningerne ved Cathrinesminde skal også bruges som folkeligt mødested og til kulturelle aktiviteter. I forbindelse med Teglværksspillet blev der indrettet en friluftsscene (jf. fig.6), og en del af de nyere tørrelader vil blive overdraget til lokale foreninger og interessegrupper efter istandsættelse. De ca. 7 ha arealer lige ud til Flensborg Fjord vil blive udlagt med naturstier og tilplantet med buske, træer og blomster, som er karakteristiske for området.

Da Teglværksprojektet i løbet af 1980 så småt kom igang, var det med udgangspunkt i lokalspillet og ledsaget af en løbende tilbagemelding til lokalsamfundet i mange andre formidlingsformer. Ingen havde på daværende tidspunkt turdet tænke tanken om, at projektet også ville afføde permanente museums- og andre kulturaktiviteter med basis i et nedlagt teglværk. Planerne og restaureringen er i dag så langt fremme, at dette afsluttende projekt vil blive virkeliggjort med Museet på Sønderborg Slot som det faglige og støtteforeningen »Cathrinesmindes Venner« som det folkelige bagland. Indsamling og formidling af arbejdererindringer kan således føre mange ting med sig. Men uden et nært samarbejde mellem Københavns Universitet, Museet på Sønderborg Slot og brede kredse i lokalbefolkningen kunne hverken Teglværksprojektet eller dets seneste knopskydning, museumsaktiviteterne, virkeliggøres.

Jørgen Jonasson har været og er stadigvæk en af de centrale ressourcepersoner i lokalsamfundet, og da vi mødtes i maj i anledning af, at den første tørrelade ved Cathrinesminde var færdigrestaureret og indrettet til undervisningsformål, var han stadigvæk fuld af undren over, hvordan det hele havde

formet sig og over de mange resultater, der var nået gennem de sidste 8 år. –
»Det en arbejdsmand kan fortælle kan godt være af værdi!«¹



Cathrinesminde Teglværk dannede rammen om Teglværksspillet »Til arbejdet – liv eller død!« i årene 1982-84. På billedet ses den meget store spilleplads og i baggrunden til venstre den tørrelade, der i 1988 er totalt restaureret og indrettet til undervisnings- og møderum m.v. (Foto: Karsten Biering 1986)

Noter

1. Citeret efter Inge Adriansens interview med Jørgen Jonasson, trykt i *Teglværksprojektet ved Flensborg Fjord – fra idé til virkeliggørelse* (red. Inge Adriansen, Finn Bredahl Jørgensen & Arne Aabenhus), Gråsten 1986, s. 72.
2. Samme, s. 71-72.
3. Inge Adriansen, Karsten Biering og Steen Ove Christensen: *Teglværker ved Flensborg Fjord – 100 år i billeder*. Gråsten 1984, s. 11.
4. Illustrationen og beskrivelsen er gengivet i: Inge Adriansen og Steen Ove Christensen: *Cathrinesminde Teglværk – et nyt sønderjysk museumsinitiativ*. (Nordslesvigske Museer, s. 48-57.
5. Citaterne er hentet fra: *Kvindens liv og arbejde i teglværksindustrien ved Flensborg Fjord ca. 1900-1940*. Videoproduktion 1983. Studerende ved Institut for folkemindevidenskab, Københavns Universitet.
6. Lejlighedsvis teglbrænding på egnen kan dokumenteres i 1452, og fra første trediedel af 1700-årene kendes en række teglværker, heriblandt Cathrinesminde. Se herom: August Korse: *Teglbrændingens historie*. (Fra færge til bro, Egersund 1968, s. 5-31).
7. Jf. note 1.
8. Planerne er beskrevet i publikationen, nævnt i note 4.

